

TREČIOJI KLAIPĖDA

Archiforma, 2002/3

Pastaruoju metu ypač susirūpinta situacija Klaipėdos architektūros baruose. Taip būčiau pradėjęs šį tekstą brandaus socializmo – savo vaikystės laikais. Būčiau užsiminęs apie aktualias regiono ir miesto problemas, apie žymius ryžtingo vykdomojo komiteto ir kūrybingų projektuotojų laimėjimus teritorijų planavimo, pastatų projektavimo ar net miesto gėlynų tvarkymo srityje. Būčiau pasidžiaugęs sumanių inžinierių ir kaip visad laiku atiduodančių objektus statybininkų darbo rezultatais, jų svarių indėliu į krašto žmonių gerovę. Tik nebūčiau tikras dėl to, ką parašiau.

Architektūra yra keistas dalykas. Niekada neabejojau, kad tai daugiau nei interjero detalė, pastatas ar miesto fragmentas; kad vidinėje tūrinės erdvinės aplinkos struktūroje yra išsėta filosofija, o išorinėje – ideologija (nebūtinai marksistinė); kad architektas (skirtingai nuo projektuotojo, inžinieriaus ar biurokrato) – vitališka, charizmatinė asmenybė, kokia, beje, ir buvo visais laikais, arba netgi ne jis, o laikas – chroniškas paskutiniojo štricho specialistas. Būtent pastaroji jėga yra tai, kas veikia architektūros idėjų sistemą ir nušluoja nuo žemės paviršiaus ryškiausius andainyškio miesto architektūros paminklus, palikdama tik gatvių tinklą, gynybines žemių sankaupas, ne mažiau unikalią gamtinę situaciją. Arba – laikas tik paryškina atsitiktinius subtilumus, detales, vėliau virstančius esminiais, neginčijamais miesto tapatumo bruožais – tai, ką šiandienos protais vertindami ir šiandienos akimis lygindami su ikikarinėmis nuotraukomis, žemėlapiais ir aprašymais kompetentingi architektūros ekspertai vadina istoriniu palikimu. Tačiau mane domina kultūrinis palikimas ir netgi labiau – tai, kas sudaro šiandienio Klaipėdos gyvenimo branduolį.

Nesunku pastebėti, kokius nepatogumus trečio pagal dydį Respublikos miesto gyventojams sukelia istorinė aplinka, vadinamieji miestovaizdžio elementai, nuo pat miesto įkūrimo formavę jo gyvenamąją erdvę. Sakykime, gatvių tinklas: XIV a. siekianti romėniškoji senamiesčio gatvelių sistema visiškai netinka šiandienams transporto kiekiams ir vietinei eismo kultūrai (ir veikiausiai niekada nebetiks), o jų formuojami kvartalai naujos statybos ar rekonstrukcijos požiūriu, dėl kietakaktiško statybos ar paminklosaugos normų taikymo, yra vienas nuostolis ir privačiam piliečiui, ir miestui. Tarkime, „žemės meno“ objektai, kaip pavadintų šiandienos menotyrininkai: gynybinių pylimų liekanos ir toliau lieka niekieno teritorija, apaugusi sandėliukų krūvomis, šiukšlynais ir urlaganų rekreacijos zonomis, kaip, beje, ir dykros, dar nuo pokarinės sterilizacijos laikų atsiradusios miesto centre ir priklausančios tai pačiai jūrų valstybei. Arba, tarkime, visų įvairiai mylimas ir traktuojamas kraštovaizdis: nekalbant apie jūrą, Kuršių marios ir nerija yra vienas didelis nepatogumas šios dienos miesto įvaizdžio autoriams, verslininkams ir jų propaguojamai architektūrai. Spėkit, kiek kartų pro langus šmėkštels „unikali gamtinė situacija“, važiuojant artimiausiomis išilginėmis Klaipėdos gatvėmis? Du arba pusantro, – žiūrint koku greičiu važiuosite. Dangės kanalo protakos zonoje situacija jau susiklosčiusi, ir, žinant pragmatines miesto vystymosi tendencijas, į statymo retėjimo pusę nežada keistis (pernai metais patvirtintas piliavietės detalusis planas tokias tendencijas, su kai kuriomis išlygomis, kaip tik ir įteisino). Arba naujosios perkėlos prakirta ir per ją persišviečianti impresionisto paletės verta perspektyva – Hageno kalvos pakaušis. Nė vienoje pasaulio šalyje nemačiau panašaus derinio, turinčio tokį subtilų ir gyvą charakterį, suformuotą vėjo, smėlio, pavienių pušų ir ugnies, siautusios čia 1995–ųjų pavasarį. Deja, jo vizualinės įtakos zonoje, artinantis daugiaaukštėms statyboms, pavojus prarasti šią unikalią miesto įvaizdžio formantę yra visai realus. Ji dar įžiūrima nuo strategiškai svarbaus Baltijos prospekto, magistralės Vilnius-Klaipėda tęsinio, atsiveria varganos Dubysos gatvės perspektyvoje, blyksteli Taikos prospekte virš šabakštynų, sovietmečiu naujamam miesto centrui paruošto pelkyno vietoje (pikantiška detalė: derinant teritorijos detalųjį planą aplinkosauga neleido nusausti esamų pelkių, mat vienoje iš jų dar plaukioja į Raudonąją knygą įtraukti tritonų giminaičiai).

Tai, be abejo, paradoksas, lydintis visus didesnius miestus, turinčius painų istorinį kodą. Tačiau, mano manymu, čia galima įžvelgti tam tikrą miesto generalinę liniją – kiekvienoje istorinėje epochoje Klaipėdos vaizdas ir struktūra keitėsi iš pagrindų. Ironiška – ne tik militaristinių mėsmalių pagalba. Ir tai veikiausiai vidiniai jos dėsniai, jos filosofija.

Pirmuoju miesto artefaktu tapo pilis su priešpiliu, kurio viena bažnyčia (pagal Semrau ir Zajączkowski) skirta čiatikiams, mano galva, liudytų netoliese visgi buvusias pakankamai išsivysčiusias baltų gyvenvietes.

Tačiau pirmojo miesto branduoliu būtų galima įvardyti jau polistruktūrį darinį – „lokatoriaus“ Lankau XV a. pradžioje suplanuotą *castrum romanum* – „salos miestą“, taip pat naująją pilį, o pirmuoju miestu – šių urbanistinių monadų (struktūrinių vienetų) įvairias augimo bei nykimo fazes bei Frydricho miestą (Odų priemiestį), patekusį į vidinę gynybinių pylimų (miesto fizinių ir juridinių ribų) zoną iki pat jų išardymo XVIII amžiaus pabaigoje. Šį dabartinės Klaipėdos pirmtaką galima būtų vadinti dokumentiniu miestu, o jo gyventojų ir pastatų, jo laiko ir vietos liudininkais – karo kronikas, metraščius, įvairius žemėlapius ir schemas.

Antrojo miesto žyme būtų galima laikyti naują miesto raidos etapą, prasidėjusį masiniu pilies ardymu. Jame, kaip rašo kronikos, aktyviai dalyvavo patys miestiečiai. Karas baigėsi, kartu baigėsi ir pirmųjų miestovaizdžio elementų „diktatūra“. Griežtos ir taisyklingos jų formos atsitraukė į antrąjį planą, o miesto formavimo vairą perėmė lankstesnės gyvenimo formos, atkeliavusios iš už miesto gynybinės sienos (kartu ir už įstatymo galiojimo ribų). Antrosios Klaipėdos gyvenimo ašimi galima vadinti prekybą – žmonės prekiaavo specialiai tam paplatintose gatvėse; beveik kiekvienas priemiestis turėjo po panašų urbanistinį elementą. Taigi nenuostabu, kad net didysis gaisras (1854 m.), sutampantis su nauja miesto raidos faze, esmingai nepakeitė miestovaizdžio, – be abejo, iškilo nauji namai, bažnyčios ir sandėliai, buvo perkasti ar kitaip paženklinti gynybiniai pylimai, tačiau miesto esmė liko ta pati. Senamiestis, pilies žvaigždė nuo pat XVIII a. pabaigos, čia jau buvo „tarp kitko“, pagrindinis miesto gyvenimas virė nesuvokiamomis plokštumomis ir kampais suaugusiuose priemiesčių kūnuose – Didžiojoje Vitėje, Krūmamiestyje, Baltikalnėje ar Špichute, tokia pačia priemiesčiu virtusiame senamiestyje – Odų priemiestyje ir Salos mieste. Toks vaizdas su didžiuliu dirižablio šešėliu atsiveria legendinėje miesto panoramos nuotraukoje, darytoje XX a. pradžioje. Ir taip arba panašiai – iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos.

Kas buvo toliau? Toliau buvo Trečioji Klaipėda – pasibaigusio karo kūdikis, karo, kuris niekada nesibaigia, baigiantis kulkoms, taikiniams, žmogiškumui.

Simboliška, 1945–ųjų Naujųjų metų naktį prasidėjo naujojo miesto paruošiamieji darbai: sovietiniai lakūnai subombardavo didžiąją miesto dalį. Išlikusiose pokarinėse nuotraukose miesto centras primena šių dienų Ramalą, tik žmonės, landžiojantys tose nuotraukose po griuvėsius, daug ramesni. Žinia kodėl: jų gyvenimo stabilumas bus užtikrintas tiesinant gatves, lyginant namų stogus ir fasadus, vienodai gatvių horizonte įspraudžiant tipinę perspektyvą su tipiniu daugiabučiu. Jų gyvenimo saugumas bus garantuotas atsižvelgiant į iliuzinę viltį, užtikrinančią kiekvienam po butą iki dutūkstantųjų, po ramią monotonišką kelionę dryžuotais ar geltonais „ikarusais“ iš darbo namo, iš pietų į šiaurę ir atgal. Ir todėl nekeista, kad daugelis trečiojo miesto gyventojų net neįtaria, kokia sena, permaininga ir sunkiai paaiškinama jo istorija, kaip negrįžtamai pasikeitęs jos veidas.

Kartai, augusiais pokariniuose griuvėsiuose, trečiojo miesto pradžią turėtų simbolizuoti Marijos Taikos Karalienės bažnyčia, 1958 m. suprojektuota architekto Juozo Baltrėno ir žmonių aukomis pastatyta pelkėje šalia Rumpiškės gatvės. Šiandien stebiuosi tėvo pasakojimu, tų laikų visai ne komjaunuolišku idealizmu, davusiu stiprų impulsą šiandienės Klaipėdos istorijai. Tūkstančius akmenų tikintiesiems reikėjo nugramzdinti į pelkės dumblą, kad virš jos iškiltų bažnyčia, aukščio sulig ikikarine Šv. Jono bažnyčios smaile. Įdomu, kad keletą metų ankstėliau Vilhelmo kanalo dugne buvo palaidotas demontuotas Stalino paminklas, neatsargiai visą dešimtmetį ranka nuo Liepų alėjos pradžios (paminklo karaliui Vilhelmui vietoje!) rodęs kalėjimo link. Beje, bažnyčia, tada jos nespėjus pašventinti, buvo paversta filharmonija, nugriauti abu bokštai („specnazams“ nepavyko nugriauti tik apatinės didžiojo bokšto dalies, nors buvo bandyta ją susprogdinti). Bet gyvenimas tęsėsi – neilgai trukus po to filharmonijos navoje jau vyko įvairūs koncertai. Tuo pat metu mieste būta ir kitokių pasilinksminimų, šiandien jau tapusių trečiosios Klaipėdos simboliu, savotiška marinistinės kultūros tradicija. Jūros šventė! Aštunto – devinto dešimtmečio paradai – tai tikriausios kinetinės architektūros kolekcija, verta naujo Bernardo Rudofskio „Architektūra be architektų“ leidimo. Gal kiek ir perdedu teigdamas, jog tai architektūra. Tačiau tik šitos šventės kontekste, margų, įvairiaformių riedančių pabaisų ir estradinės muzikos fone aš matau ir žmones, ir architektūrą, dalyvaujančius tame pačiame žaidime, vienijančiame tarpusavyje nieko bendro neturinčius dalykus. Vien faktas, kad prie šventės objektų gamybos prisidėjo didžiausių miesto įmonių kolektyvai, vertas sociologinės studijos, nekalbant apie scenarijus ir meninį apipavidalinimą. O kur dar spalio, gegužės ir dainų šventės, futbolo fiestos, kiti sportiniai ir meniniai renginiai, visą miestą priversdavę persimesti iš vienos jo pusės į kitą (funkcinio teritorijų zonavimo privalumai).

Po nepriklausomybės atgavimo ir euforijos metų masinis judėjimas galiausiai aprimo. Kai buvo atstatyti abudu Marijos Taikos Karalienės bažnyčios bokštai.

Gal vienas iš nesmagusių trečiosios Klaipėdos bruožų yra tas, kad miestas turi skurdų dominančių arsenalą ir neturi dominančių koncepcijos. Tai vienas iš esminių, simbolinių miestovaizdžio elementų, statymo visumos ir kraštovaizdžio jungiamoji grandis. Juo labiau tai viena iš realiausių galimybių miestui priartėti prie vandens, bent vizualiai. Galima tik džiaugtis, kad stichinis daugiaaukščių statymas, nuolaidžiau jant nuosavybės arba reglamento pusėn, dar neprasidėjo, nors keliuose konkursuose ir keliolikoje komercinių siūlymų aukštuminių pastatų tema jau gvildenta. Jei reikalai pakryps specialiojo plano link, galima bus teigti, kad ledai pajudėjo. Bet kuriuo atveju monochrominiu miestovaizdį daro ir masinės statybos, iki minimumo supaprastinusios autentiškumo išraiškos idėja. Paradoksalu – žvelgiant iš malūnsparnio, naujieji rajonai atrodo lyg būtų sudėlioti dešimties skirtingo amžiaus vaikų, žaidusių trinkelėmis. Šiandienos akimis žiūrint, tai absurdiška architektūros traktuotė: daugiabučiai įvairiausių formų ir spalvų, tačiau gyvenimo kokybė – identiška. Daugeliu atveju panašiai arba dar blogiau ir šiandien: medžiagos ir technologiniai dalykai nauji, tačiau gyvenamosios erdvės kokybė, jos supratimas ir realizacija mažai kuo skiriasi nuo ankstesnės. Elementarus psichologinis veiksnys: daugelis žmonių šiame mieste ilgai gyveno vienas nuo kito atitverti gelžbetoniniais paneliais, pro kuriuos vis tiek viskas girdisi. Jei būtų buvusi galimybė blokuoti informaciją apie savo kaimyną, jie būtų nustoję lindėti savo gyvenamosiose dėžutėse, būtų išėję patenkinti šio bendruomeninio jausmo į gatves ar parkus. Bet čia kitas momentas: Klaipėdoje tiek daug niekam nereikalingos vietos, nesuvokiamos erdvės. Miestas pirmiausiai juk yra koncentracija.

Nulupus nuo fasadų anuometinius marksistinius lozungus, atsikračius modernistinės klaustrofobijos istorinio statymo atžvilgiu, šiurkščius urbanistinės logikos pažeidimus motyvavus pokarinio profesionalių kadrų vakuumu, liktų paminėti dar keletą dalykų. Tai gal tiesiogiai ir nesusiję su šių dienų klaipėdietiškos architektūros praktika, veikia sietina su miesto tapatumo paieška. Galima pritarti jau nusistovėjusiai nuomonei, jog šiandienės Klaipėdos įvaizdį formuoja senamiestis ir jo fachverkiniai pastatai, neostilių architektūros ansambliai, gana aukšto lygio, tegu ir polemiški, tarybų laiku realizuoti visuomeniniai pastatai. Tačiau reikėtų akcentuoti ir kitą požiūrį į architektūrą, šiandien beveik užmirštus, tačiau ne mažiau svarbius principus. Ne menkiau reikšmingi Klaipėdos įvaizdžiui unikalūs erdvių charakteriai, itin autentiški Zandvėro (Smilties pylimo-Aukštutinė gatvės rajonas), Smeltės priemiesčių fragmentai, I. Kanto gatvė Vitėje; architektoniniai pasikartojimai, kai antai bauhauzo stiliaus plytų ir tinko derinimas Vilhelmštate, arba modernistiniai dantyto profilio siluetai tarybiniuose visuomeniniuose pastatuose, savotiška karinio stiliaus *interpolatio*; mažosios architektūros formos – naujųjų rajonų simboliai – Pempininkų fontanas, Baltijos-Taikos pr. žiedo žibintai (detaliajame plane šioje vietoje jau numatyta kupolinė perdanga, su pasažu į būsimąjį miesto centrą), arba net nežymi Atgimimo aikštės detalė – urna 1989 m. čia susideginusio Klaipėdiečio tapytojo Vytauto Vičiulio atminimui, gėlėms.

Galbūt dėl to trečioji Klaipėda yra ne ta vieta, kurią būtų galima rasti už dešimties tūkstančių kilometrų į rytus prieš porą dešimtmečių, arba už poros tūkstančių į pietus – dabar. Trečioji Klaipėda turi savąją architektūros ideologiją, savą idėjų skaitymo būdą. Ir nenuliūskite, jei čia atvykę rasite kažkur matytą urbanistinį triuką, nedrąsų architektūrinį sprendimą ar viso labo tik modernias pretenzijas. Reikšmingos yra pastangos suvokti savo unikalumą – jo kaina pranoksta žemės ar aukso, ir jos šiandien vertos daugiau, negu ikikarinio sandėlio rekonstrukcija ar užsakovo suteikta laisvė naujai komercinės erdvės realizacijai. Nenustebkite, jei atvykę į trečiąją Klaipėdą ją rasite ne tokia, kokią įsivaizdavote arba kas nors aprašė. Čia reikia pagyventi porą, trejetą dienų, nebūtinai vasarą, nepageidautina žiemą. Bet kuriuo metų laiku galėsite pajusti, kad vietiniai žmonės kitokie, kad architektūra čia yra tik „tarp kitko“. Taip, kaip ir turėtų būti.